

KONYA'DAN KIYMETLİ BİR MEZAR ANITININ PAPAYA HEDİYE GÖTÜRÜLMESİ GİRİŞİMİ VE OSMAN HAMDİ BEY'İN DÖNEMİNDEKİ ESKİ ESER HIRSIZLIKLARINA GÖZ YUMMASI

Ali IŞIK

KONYA'DA KIYMETLİ MEZAR TAŞLARININ PAPA'YA HEDİYE GÖTÜRÜLMESİ

Giriş

Geçmişten günümüze insanlar güzel olan, nadir bulunan eşyalara karşı ilgi duyagelmışlerdir. Bu ilgi, insanların, nadir bulunan tarihî eserlere sahip olma arzusunu, bu arzu da tarihî eser koleksiyonculuğu hobisini/mesleğini doğurmuştur.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru, Avrupa ülkeleri ve Amerika'da giderek artan antika ve eski eser koleksiyonu merakı, bu ülkeleri eski medeniyetlerin beşiği olan Doğu ülkelerine, özellikle Yakın Doğu'ya çekmeye başlamıştı. Doğu ülkelerinin tarih ve kültürlerini araştırmak amacıyla Avrupa üniversitelerinde kurulan Şarkiyat-Doğu Bilim kürsüle-

ri, bu merakı gittikçe artırıyordu. Aslında bu kürsüler, Avrupa'nın Doğu'ya kaymak, Doğu'da sömürgeler edinmek, Doğu'nun zengin kaynaklarından faydalanmak, kendi sınaî ürünlerine pazar aramak gibi, politik ve ekonomik amaçlarla kuruluyordu. İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya gibi Avrupa'nın süper devletleri müzelerini, Mısır'dan, Mezopotamya'dan, Suriye'den, Lübnan'dan, "Küçük Asya" dedikleri Anadolu'dan taşıdıkları arkeolojik eserlerle dolduruyorlardı. Akdeniz limanlarına demir atan gemiler, tonlarla ağırlıktaki obeliskleri (dikili taşları), sarkofajları (taş lahitleri), heykelleri, mimari parçaları, kitabeleri, mezar stellerini ambarlarına doldu-

Aziz Aberkius

ruyor, Avrupa müzelerine boşaltıyorlardı. Tabiatıyla Doğu ülkelerine üşüşen Batılı arkeologlar, hatta bazen hevesliler ve mezar soyguncuları, eski şehir harabelerini, höyükleri, tümülüsleri (yığma mezarları) didik didik ediyor, ne bulurlarsa götürüyorlardı (Önder 1990: 483).

Eski eser yağması yapılan yerlerin çoğu Osmanlı toprağıydı. Elçiler bu yağma döneminde en verimli medeniyet hazinelerinin yattığı topraklarda Bab-ı Âli'den arkeolojik kazı yapma iznini alabilmek için türlü entrikalar çeviriyor, rüşvet, hediye, siyasi baskı gibi her türlü yolları kullanıyorlardı (Önder 1990: 481-882). Mesela 1846 yılında İngiliz elçisi Lord Stradford Canning, Sultan Abdülmecit'ten aldığı izin fermayıyla -üstelik masraflarını da Osmanlı'ya ödeterek- Bodrum'daki dünyanın yedi harikasından Mausoleum'u söküp İngiltere'ye götürmüş ve yeni kurulan British Museum'a hediye etmiştir. 1956 yılında da İngiliz arkeoloğu C.I. Newton mezkûr anıt-mezarın on iki basamaklı kaide döşemesiyle mezar odasını yine aynı müzeye göndermiştir (Önder 1990: 484).

Heinrich Schliemann adlı zengin bir Alman, Osmanlı Devleti'nden aldığı izinle yaptığı Truva kazıları esnasında bulduğu Truva Kralı Priamos'un hazinelerini 1873 yılında gizlice Atina'daki muhteşem villasına kaçırmış, bilahare de Berlin'e götürmüştür. 1890 yılında Pergamon Müzesi'nde sergilenmeye başlayan hazine, II. Dünya Savaşı esnasında işgalci Rus askerleri tarafından yağmalanıp yok edilmiştir (Önder 1990: 485, 487).

Türkiye'ye yol yapımı için da-

Aziz Aberkius Kitabesi'nin Roma Müzesi'ndeki kopyası

vet edilen Alman yol mühendisi Carl Humann, Osmanlı'dan aldığı ruhsatla 1871 yılında Bergama Akropolü'nde kazılara başladı. Burada ortaya çıkarılan kıymetli heykeller ve Bergama Tapınağı, Osmanlı Devleti'nin üçte birlik hissesine karşılık ödenen kırk bin frank karşılığında Berlin'e götürülerek orada yeniden inşa edilmiştir (Önder 1990: 489). Resmî izinli kazı öncesinde de, sadece 1886 yılında, Almanlar Bergama'dan Berlin Müzesi'ne 70 sandık içinde 1917 tarihî eseri kaçırmışlardır (Atar-Karabulut 2017: 143-145).

İngiliz demiryolu mühendisi

J.T. Wood, Sultan Abdülaziz'den aldığı izinle Efes'te yaptığı kazı sonrası burada bulunan dünyanın yedi harikasından Artemis Tapınağı'nın önemli parçalarını -üstelik Osmanlı'nın hissesini yalan dolanla ödemeyip İngiltere'ye götürmüştür. Bu kazıdan geriye yöre halkı tarafından "İngiliz Çukuru" adıyla anılan bir çukur kalmıştır. Almanlardan sonra Efes'e Avusturyalılar el atmış, Efes harabelerinin tümünü satın alarak araziyi kendi mülkiyetlerine geçirmişler ve buradan çıkardıkları pek çok kıymetli eseri Viyana'ya taşımışlardır. Bugün bu ezerler Viyana'da Hochburg Sarayı'ndaki Efesos Museum'da sergilenmektedir (Önder 1990: 490-491).

İngiliz arkeoloğu Theodor Wiegand, Osmanlı Devleti'nden aldığı uzun vadeli bir ruhsat ile 1899 yılında başladığı Milet harabelerindeki kazılarda bulduğu mimari parçaları numaralayıp Osmanlı'ya: "Bunlar önemsiz yapı taşları" diyerek Berlin'e taşımıştır. Bunlar arasında Güney Agora diye adlandırılan bir Roma çarşısının kuzey kapısı da vardı. 15 metre yüksekliğindeki bu görkemli anıt kapı da bugün Berlin Pergamon Museum'da sergilenmektedir (Önder 1990: 492).

Yukarıda verdiğimiz tarih ve medeniyet hırsızlığı misalleri Osmanlı idarecilerinin bu konudaki bilgisizlik ve gafletinden faydalanıp, biraz da güven istismarıyla hep yabancılar tarafından yapılanlardı. Aşağıda söz konusu edeceğimiz benzer vakanın kahramanları ise Osmanlı tebaasının ve bürokrasisinin üst seviyesinden kişilerdir.

KONYA'DAN KIYMETLİ BİR MEZAR ANITININ PAPAYA HEDİYE GÖTÜRÜLMESİ GİRİŞİMİ

Hristiyanlık tarihi bakımından oldukça önemli olan Aziz Aberkios mezar anıtının, "hediyeye" kandırmacasıyla yurt dışına kaçırılması girişimini Osmanlı Arşivi'nde bulduğumuz bir belge sayesinde öğrendik. Bu mezar anıtı Sandıklı'nın Koçhisar köyünde yer almaktadır. Her ne kadar günümüzde burası Afyon ili sınırları dâhilinde olsa da mezkûr belgede/raporda Konya vilayeti sınırları içerisinde gösterilmektedir.

Bu haberli hırsızlık girişimi saray mütercimi Dr. Louis Sabuncu'nun⁽¹⁾ aşağıdaki raporunda ayrıntılı bir biçimde yer almaktadır.

Hû

Âsâr-ı Atıkanın

Eñ mühimlerinden emlak-ı seniyye-i hümayûnları dâhilinde bulunan (Konya)da (Sent Aberçî'us) türbesine dâ'ir mütâ-la'ât-ı çâkerâne

Patrik (Azaryan)⁽²⁾ Papa hazretlerine episkoposluğunuñ sene-i devriyyesini tebrik için Roma'ya

(1) Diyarbakır doğumlu bir Maruni papazı olan Louis Sabuncu, Maarif Nazırı Münif Paşa tarafından sarayda tercüme kalemine alındı. Saraydaki vazifesi, İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Arapça gazeteleri okuyup Osmanlı Devleti hakkında çıkan yazıları tercüme etmekte. Avrupa devletlerinin, Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettikleri siyaseti izah eden yazılar hazırlayan Sabuncu, saray hizmetinde iken Sultan II. Abdülhamid'le tarih sohbetleri de yapardı (Akbulut 2015: 575).

(2) Ermeni Katolik Patriği. 1887 yılında Papa IX. Lui'nin papalığa tabiiyetinin ellinci, 1891 yılında da Papa XIII. Lui'nin piskopos oluşunun ellinci yıldönümleri münasebetiyle Sultan II. Abdülhamit tarafından Roma'ya gönderilen kutlama heyetlerinin başında bulunmuştur (<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/16323>, 27.10.2020/15.57).

Belge Nu. 1

azîmeti hakkında ve güyâ bu münâsebetle zât-ı hazret-i şâhâneleri tarafından hediye takdîmine dâ'ir hâk-pâ-yi şâhânelerine fi 28 Teşrîn-i Sâni sene 308 Arif Beğ kulları vâstasile arz eylediğim mütâla'âta zeylen işbu ma'lûmât-ı çâkerâneyi dahi arz eylerim.

Terekiyyât-ı ulûm ve fûnûn emr-i ehemmindeki ulüvv-ikdâm-ı hümâyûnları müsellemanem olan pâdişâhımız pâdişâh-ı ma'ârif-i perver efendimiz hazretleri emlâk-ı seniyye-i hümâyûnları dâhilinde bulunan âsâr-ı atıkanın keşfiyyât ve hüsn ü muhâfazasına sa'i ve gayret buyurmuş oldukları şâyân-ı takdirdir.

(Sent Aberçi'us) türbe-i meşhûresi bu keşfiyyât-ı kıymetdâr takımındandır.

(Sent Aberçi'us milâdîñ karn-ı sânişi ulemâsından ârif ve hakâ'ik-âgâh bir episkopos idi. Zamânında tanılabilen mahalleri seyâhate ziyâde merâkı olmak hasebile kâ-

milen devr ü seyâhat eyledi. Ve esnâ-yı seyâhatindeki (Belge Nu. 1) müşâhedâtına dâ'ir bir seyâhatnâme dahi tahrîr itdi. Memleketi olan (Yeropolis)e gelirken de kendüsine mahsûs olarak inşâ itirdiği türbeniñ dîvârlarına müktesebât-ı ilmiyyesini ve zamânında ma'rûf olan ulûm u fûnûnu ve Nasrâniyyetiñ sûret-i zuhûruna ve ol zamâna kadar olan ahvâline ve papalarıñ riyâset-i rûhâniyyelerine dâ'ir ba'zı âsâr-ı târihiyyeyi (Elinoz) hurûfâtile hak itirdi. Ve ba'de'l-vefât na'sı bu türbede defn ve tevdi' idildi. Bu türbe mürûr-ı zamân ile zîr-i türâbda mahfî bir sûretde kaldığı hâlde bundan on sene evvel âsâr-ı atıka ulemâsından İngiliz (Ramzi) nâm zât tarafından Konya vilâyetinde bulunan (Sandıklı) nâm dere-sinde keşf olundu.⁽³⁾

(3) Aberkios Yazıtı, 22 satırlık Eski Yunancada Piskopos Aberkios adına yazılmış bir mezar kitabesidir. Kitabeye, Frigya'da, günümüzde Sandıklı ilçesine bağlı Koçhisar köyünde bulunmuştur. 2. yüzyılın sonlarına tarihlenen yazıt kullandığı sembolik öğreti ve ifadelerle, bölgede o yüzyılda var olan

Belge Nu. 2

İşte türbe-i mezkûruñ üzerinde-ki olan ba'zı mahkûkâtın taklidi.

[iki çizim yer alıyor] (Belge Nu. 2)

Tevârih ve ulûm-ı kadîmeye â'id âsâr meyânında işbu eser-i kadîmîñ pek ziyâde hâ'iz-i ehemmiyyet olduğu âsâr-ı atika ulemâsı tarafından beyân olunmaktadır. Zîrâ evvel zamân mevcûd olan seyâhatnâme ve ulûm-ı dîniyye ve tabî'iyye ve târîhiyyeniñ mecmû'u addolunur. Buñdan anlaşıyor ki bânîsi Mısır'daki ehrâma takliden bir eser bırakmak efkârında bulunmuşdur. Eğer İngilizler bu eseri Londra Müzehânesine nakl itmeğîñ yolunu bulsalar idi bu bâbda lâzım olan mesârif ve fedakârlıktan girü durmazlar idi.

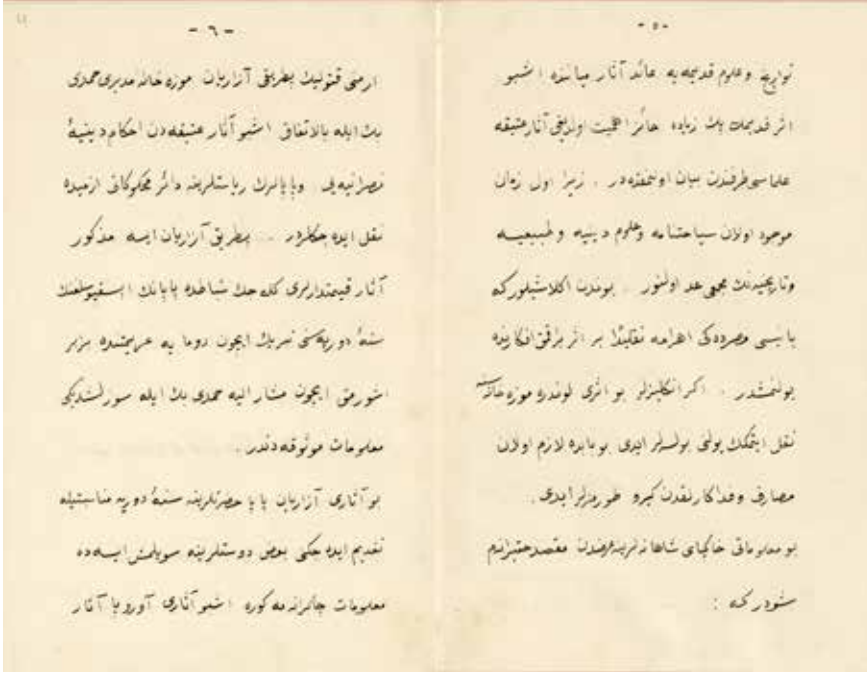
Bu ma'lûmâtı hâk-pâ-yi şâhâ-

Hristiyanlığa dikkati çekmektedir. Buluntu, dinler tarihi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Zira Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nda 313 yılındaki Milano Fermanı'na kadar yasak olduğu bilinmektedir (https://tr.wikipedia.org/wiki/Aberkios_Yazıtı, 27.10.2020/12.10).

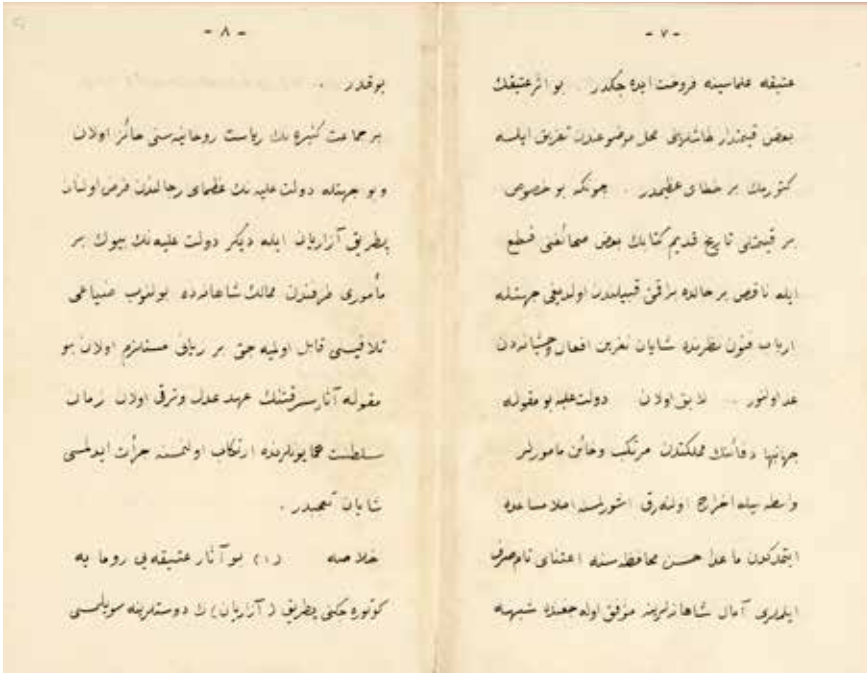
nelerine arzdan maksad-ı hakîrâ-nem şudur ki:

Ermeni Katolik patriği Azaryan müzehâne müdürü Hamdi Beğ ile bi'l-ittifâk işbu âsâr-ı atikadan ahkâm-ı dîniyye-i Nasrâniyyeyi ve papaların riyâsetlerine dâ'ir mahkûkâtı İzmid'e nakl ideceklerdir. Patrik Azaryan ise mezkûr âsâr-ı kıymetdârları gelecek şubatda papanın episkoposluğunuñ sene-i devriyyesini tebrik için Roma'ya azîmetinde berâber aşurmak için müşârünileyh Hamdi Beğ ile sözleşdiği ma'lûmât-ı mevsûkadan-
dır.

Bu âsârı Azaryan papa hazretlerine sene-i devriyye münâsebeti-le takdîm ideceğini ba'zı dostlarına söylemiş ise de ma'lûmât-ı çâkerâ-neme göre işbu âsârı Avrupa âsâr-ı (Belge Nu: 3) atika ulemâsına fîrûhat idecektir. Bu eser-i atikiñ ba'zı kıymetdâr taşlarını mahal-i mevzû'undan tefrîk ile götürmek bir hatâ-yı azîmdir. Çünkü bu

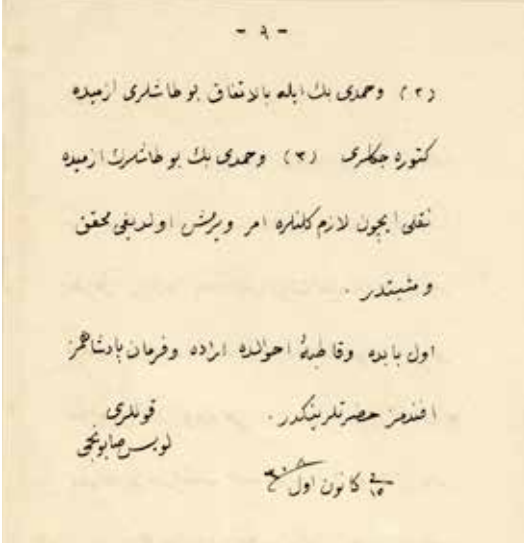
Belge Nu. 3

Belge Nu. 4

husûs bir kıymetli târîh-i kadîm kitâbın ba'zı sahâ'ifini kat' ile nâ-kıs bir hâlde bırakmak kabîlinden olduğu cihetle erbâb-ı fûnûn naza-

rında şâyân-ı nefrîn-i ef'âl-i vah-şiyândan addolunur. Lâyık olan Devlet-i Aliyye bu makûle cihân-bahâ defâ'iniñ memleketden mür-

Belge Nu. 5

tekib ve hâ'in me'mûrlar vâsıtasile ihrâc olunarak aşurulmasına aslâ müsâ'ade itmekden mâ'adâ hüsn-i muhâfazasına itînâ-yı tâm sarf eylemeleri âmâl-i şâhânelerine muvâfik olacağında şübhe yoktur.

Bir cemâ'at-ı kesîreniñ riyâset-i rûhâniyyesini hâ'iz olan ve bu cihetle Devlet-i Aliyye'niñ uzmâ-yı ricâlinden farz olunan Patrik Azaryan ile diğerk Devlet-i Aliyye'niñ büyük bir me'mûru tarafından memâlik-i şâhânedede bulunub ziyâ'i-i telâfisi kâbil olmayacak bir ziyâmı müstelzim olan bu makûle âsâr sirkatiniñ ahd-ı adl ve terakki olan zamân-ı saltanat-i hümayûnlarında irtikâb olunmasına cür'et idilmesi şâyân-ı ta'accübdür.

Hülâsa (1) bu âsâr-ı atıkayı Roma'ya götürüleceğini Patrik (Azaryan)ıñ dostlarına söylemesi (Belge Nu. 4)

(2) ve Hamdî Beğ ile bi'll-ittifâk bu taşları İzmîd'e götürülecekleri (3) ve Hamdî Beğ bu taşlarıñ İzmîd'e nakli için lâzım gelenlere emir vermiş olduğu muhakkak ve müsbetdir.

Ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde irâde ve fermân pâdişâhımız efen-dimiz hazretleriniñdir.

Kulları

Luis Sabuncu fi 15 Kânûn-ı Evvel sene 308⁽⁴⁾ (Belge

(4) Günümüz Türkçesiyle:

Hü

Eski Eserlerin

En Mühimlerinden Yüce Padişahımızın Mülkleri
Dâhilinde Bulunan Konya'da Aziz Aberkios
Türbesi'ne Dair Acizane Mütalaaları

Patrik Azaryan, Papa hazretlerine piskoposluğunun yıldönümünü tebrik için Roma'ya gitmesi hakkında ve güya bu münasebetle Sultan [Abdülhamit Han] hazretleri tarafından hediye takdimine dair makamlarına 10 Aralık 1892 [tarihinde] Arif Bey kulları vasıtasıyla arz eylediğim mütalaalara ek olarak bu acizane malumatı da arz eylerim.

İlim ve fennin gelişmesi önemli işinde kutlu, yüksek çabalarından emin olduğum padişahımız, maarif koruyucularının padişahı efendimiz hazretleri, kutlu mülkleri dâhilinde bulunan eski eserlerin bulunmasına ve güzelce korunmasına emek ve gayret buyurdıkları takdire şayandır.

Aziz Aberkios'un meşhur türbesi bu kıymetli keşifler takımındandır.

Aziz Aberkios, miladın ikinci asrı ulemasından arif ve hakikatten haberi bir piskopos idi. Zamanında tanınan mahalleri seyahate fazla merakı olması hasebiyle tamamen dolaşıp seyahat eyledi. Ve seyahati esnasındaki gözlemlerine dair bir seyahatname de yazdı. Memleketi olan Hierapolis'e gelirken de kendisine mahsus olarak inşa ettirdiği türbenin duvarlarına ilmi mükteşebatını ve zamanında bilinen ilim ve fenleri, Hristiyanlığın doğuş biçimine, o zamana kadar olan ahvaline, papaların din işleriyle ilgili yönetimlerine dair bazı tarihî eserleri Yunan harfleriyle hakketirdi. Ve vefatı sonrasında naaşı bu türbede defin ve teslim edildi. Bu türbe zamanın geçmesi ile toprak altında gizli bir surette kaldığı hâlde bundan on sene evvel eski eser bilginlerinden İngiliz Ramsey adlı zat tarafından Konya vilayetinde bulunan Sandıklı adlı deresinde bulundu.

İşte mezkûr türbenin üzerindeki olan bazı hakkedilmiş yazıların kopyası.

Eski ilim ve tarihlere ait eserler arasında bu eski eserin pek ziyade öneme sahip olduğu eski eserler bilginleri tarafından beyan olunmaktadır. Zira evvel zaman mevcut olan seyahatname, dinî, tabii ve tarihî ilimlerin tamamı sayılır. Bundan anlaşılıyor ki banisi Mısır'daki piramitleri taklit eden bir eser bırakmak düşüncesinde bulunmuştur. Eğer İngilizler bu eseri Londra Müzesi'ne nakletmenin yolunu bulsalar bu hususta gereken masraf ve fedakârlıktan geri durmazlardı.

Bu malumatı görkemli ayak tozlarına [padişaha] sunmaktan acizane maksadım şudur ki:

Ermeni Katolik Patriği Azaryan, müze müdürü Hamdi Bey ile birlikte bu eski eserden Hristiyan dininin hükümlerine ve papaların başkanlıklarına dair yazılı eserleri İzmît'e nakledeceklerdir. Patrik Azaryan ise mezkûr kıymetli eserleri gelecek şubatta papanın piskoposluğunun yıl dönümünü tebrik için Roma'ya gittiğinde beraber aşırmaq için adı geçen Hamdi Bey ile sözleştiği belgeli malumatlandır.

Bu eseri Azaryan, papa hazretlerine yıldönümü münasebetiyle takdim edeceğini bazı dostlarına söylemişse de acizane bilgime göre bu eseri Avrupa eski eserler bilginlerine satacaktır. Bu eski eserin bazı kıymetli taşlarını konulduğu yerden ayrılarak

Nu 5)

(BOA, Y.PRK.TKM. / 27-2, 7 Cemaziyelahir 1310)

Luis Sabuncu'nun bu raporunun en dikkat çekici kısmı ise Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey'in Patrik Azaryan'ın suç ortağı olduğunun belirtildiği satırlardır. Osman Hamdi Bey'in, 1884'te eski eserlerin devlet malı olması ve yurt dışına götürülmemesi esasına dayanan yeni Âsar-ı Atıka Nizamnamesi'ni çıkararak uygulamaya koyduğu (Gündüz 2007: 468) düşünüldüğünde mezkûr rapordaki suçlama oldukça hayret vericidir.

OSMAN HAMDİ BEY'İN DÖNEMİNDEKİ ESKİ ESER HIRSIZLIKLARINA GÖZ YUMMASI

Yukarıda tamamına yer verdiğimiz rapor, hafızamızdaki Osman Hamdi Bey⁽⁵⁾ imajını olduk-

götürmek büyük bir hatadır. Çünkü bu husus bir kıymetli eski tarih kitabının bazı sayfalarını keserek eksik bir hâlde bırakmak kabilinden olması sebebiyle ilim erbabı nazarında lanetlenen vahşi fiillerden sayılır. Layık olan Devlet-i Aliye bu tür dünya değerlisi definelerin memleketten rüşvet yiyen hain memurlar vasıtasıyla ihraç olunarak aşırılmasına asla müsaade etmekten başka güzelce korunmasına tam bir özen göstermeleri padişahlarının emellerine uygun olacağına şüphe yoktur.

Bir kalabalık cemaatin dinî liderliğini üstlenen ve bu sebeple Devlet-i Aliye'nin önde gelen devlet adamlarından sayılan Patrik Azaryan ile Devlet-i Aliye'nin diğer büyük bir memuru tarafından padişahlarının memleketinde bulunup kaybırın telafisi mümkün olmayacak bir zararı gerektiren bu tür eserler hırsızlığının adalet ve yükselme dönemi olan kutsal saltanat zamanlarında yapılmasına cüret edilmesi şaşkınlık vericidir.

Hülasa 1. Bu eski eseri Roma'ya götüreceğini Patrik Azaryan'ın dostlarına söylemesi, 2. Hamdi Bey ile birlikte bu taşları izmit'e götürecekleri, 3. Hamdi Bey bu taşların izmit'e nakli için lazım gelenlere emir vermiş olduğu gerçek ve sabittir.

Bu konuda ve her türlü durumlarda irade ve ferman padişahımız efendimiz hazretlerindir.

Kulları

Luis Sabuncu 27 Aralık 1892

(5) Osman Hamdi Bey, 30 Aralık 1842'de İstanbul'da doğdu. Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın oğludur. Çok yönlü bir kişi olarak yetişmesinde

ça sarstığından bizi onun hakkında kapsamlı bir araştırmaya sevk etti. Bu araştırma sonucun-

ailesinin önemli rolü olmuştur. 1856'da Mekteb-i Maarif-i Adliye'ye kaydoldu. 1857'de hukuk tahsili için Paris'e gönderildi. Burada bir yandan hukuk öğrenimine devam ederken bir yandan da Paris Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda resim dersleri aldı ve arkeolojiyle ilgilendi. Sanata ve özellikle resme olan ilgisi hukuktan daha ağır basınca zamanının ünlü ressamı olan Jean-Leon Gérôme ve Boulanger'in atölyelerinde çalıştı. 1858'de gittiği Sırbistan ve Viyana'da müzeler ve resim sergileriyle ilgili incelemelerde bulundu. Aynı yıllarda Paris'e eğitim için gönderilen Süleyman Seyyid ve Şeker Ahmed Paşa ile birlikte 1867'de II. Milletlerarası Paris Sergisi'ne katıldı. Bu sergi dolayısıyla bir madalya aldı.

Osman Hamdi Bey, Paris'te bir Fransız kıızıyla evlendi. Bu evlilikten iki kızı oldu ve on yıl sonra eşinden ayrıldı. On iki sene Paris'te kalarak 1869'da İstanbul'a döndü. Bağdat Valisi Mithat Paşa'nın kendisine teklif ettiği Vilayet Umur-ı Ecebiye Müdürlüğü görevini kabul edip Bağdat'a gitti. İki yıl Bağdat'ta kalıp 1871'de İstanbul'a dönünce sarayda teşrifat-ı hariciye müdür muavini oldu. 1873'te Viyana'da açılan milletler arası sergiye komiser olarak tayin edildi. Burada yine bir Fransız kıızıyla evlendi. Bu evlilikten üç kız, bir erkek çocuğu oldu. 1875'te Hariciye Umur-ı Ecebiye kâtabi oldu. 1876'da Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle bu görevden alındı ve Matbuat-ı Ecebiye Müdürlüğüne getirildi. 1877'de Beyoğlu Belediyesi Altıncı Daire Müdürlüğüne tayin edildi. 1878'de memuriyetten ayrıldı ve yoğun biçimde resimle uğraşmaya başladı. 1880 ve 1881'de İstanbul'da açılan iki resim sergisine katıldı. 1877'de Maarif Nezaretine bağlı olarak kurulan müze komisyonu üyeliğine getirildi. Müze-i Hümayun müdürü Philipp Anton Dethier'in ölümü üzerine 1881'de müzenin müdürlüğüne getirildi. Bu görevi esnasında Müze-i Hümayun, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne dönüştü.

1883'te öğretime başlayan Sanayi-i Nefise Mektebi'nde 1882-1910 yılları arasında müdürlük yapan Osman Hamdi, 1884'te eski eserlerin devlet malı olması ve yurt dışına götürülmemesi esasına dayanan yeni Asar-ı Atıka Nizamnamesi'ni çıkararak uygulamaya koydu. Bu nizamname Türkiye'de yürürlükteki tek eski eser yasası olarak 1973'e kadar önemini korudu.

Müze-i Hümayun müdürü olarak birçok kazı yaptırdı. Bazı kazıları kendisi yöneterek ilk Türk arkeoloğu olarak da adını duyurdu. H. Schliemann'ın Truva'da gerçekleştirdiği kazıya katıldı. C. Humann'ın Bergama kazılarında ve Nemrut Dağı'nda araştırmalarda bulundu.

Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Osman Hamdi'nin üzerinde durulması gereken yönlerinden biri de ressamlığıdır. Zamanımızda daha çok ressam Osman Hamdi olarak tanınır. Türk resmine figürül kompozisyonu getirdi. Osman Hamdi hocası Gérôme'un etkisinde kalarak oryantalist tarzda resimler yaptı. Kadın konusunu Türk resminde ilk ele alan kişi oldu.

Tablolarında daha çok fotoğraftan yararlanarak montaj usulünde birleştirilme üslupla eserler verdi. Yurt içinde ve yurt dışındaki müzelerde ve çeşitli koleksiyonlarda eserleri bulunan Osman Hamdi'nin Camiden Çıkış, Balıkçı, Yeşil Cami'de Kur'an Okuma, Halı Satıcısı, Abıhayat Çeşmesi, Hamam, Kaplumbağa Terbiyecisi, Türbe Kapısı Önünde Kadınlar, Mimosalı Kadın ve Şehzade Türbesinde Derviş önemli eserlerinden bazılarıdır.

Osman Hamdi kısa süren bir hastalığın ardından 24 Şubat 1910'da Kuruçeşme'deki yalısında vefat etti (Kısaltılarak: Gündüz 2007: 468-469).

Osman Hamdi Bey (1842-1910)

da yaygın olarak bilinene tamamen zıt bir Osman Hamdi Bey portresi çizen yayınlara ulaştık. Bilinene zıt; zira bir yanda memleketindeki eski eserleri korumak için Asar-ı Atika Nizamnamesi yayımlayan bir Osman Hamdi, diğer yanda da eski eserlerin Avrupa'ya çıkarılmasına göz yuman bir Osman Hamdi...

Bu şaşırtıcı yayınların ilkleri Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü hocalarından Prof. Dr. Edhem Eldem'e aittir. Prof. Eldem'in, Osman Hamdi'nin kardeşi ünlü müzeci Halil Edhem'in torunu, yani aileden biri olması

yazdıklarını/söylediklerini daha ilgi çekici kılıyordu (https://tr.wikipedia.org/wiki/Edhem_Eldem).

Osman Hamdi Bey'in birçok arkeolojik eserin yurt dışına çıkarılmasına göz yummasında yumuşak karnı resimleridir. Üst seviyede bir ressam olmamasına rağmen resimlerine çoğunlukla Batılılar -ki bunlar hep yağmacı zihniyetli resmî kimliklilerdir- ilgi gösterip satın almışlardır. Bundan dolayı olsa gerektir Osman Hamdi Bey yurt içinde 1881, 1882 ve 1883 yıllarında olmak üzere sadece üç sergi düzenlemiştir. Buna karşılık 1888'den başlamak üzere, 1902'den sonra da hemen hemen her yıl resimlerini Berlin, Paris, Londra, Münih, Chicago ve Liverpool'da sergilemiştir (Eldem 2018: 26, 28).

Osman Hamdi'nin bilinen tablolarının hemen hepsinin izini arkeologlar, müzeler, hükümetler ve onu taltif etmeye çalışan insanlar bağıyla takip etmek mümkündür: "İstanbul Sokaklarında" 1888, Berlin; "Cami Kapısı Önünde" 1893, Philadelphia; "İlahiyatçı Gelinler" 1902, Viyana; "Şehzadeler Türbesinde Derviş" 1903, Paris; "Ab-ı Hayat Çeşmesi" 1904, Berlin; "Okuyan Genç Emir" 1905, Manchester... Bu tabloların, Avrupalılar tarafından Osman Hamdi Bey'in gönlünü hoş tutmak için satın alındığı bir gerçektir. 1900-10 arasında her sene Avrupa'daki büyük sergilerde ve özellikle Paris'teki salonda tablolarını sergileyebilmesini tablo etiketlerindeki "Müze-i Hümayun Müdürü, İstanbul" yazmasına borçludur (Eldem 2015). Nitekim Osman

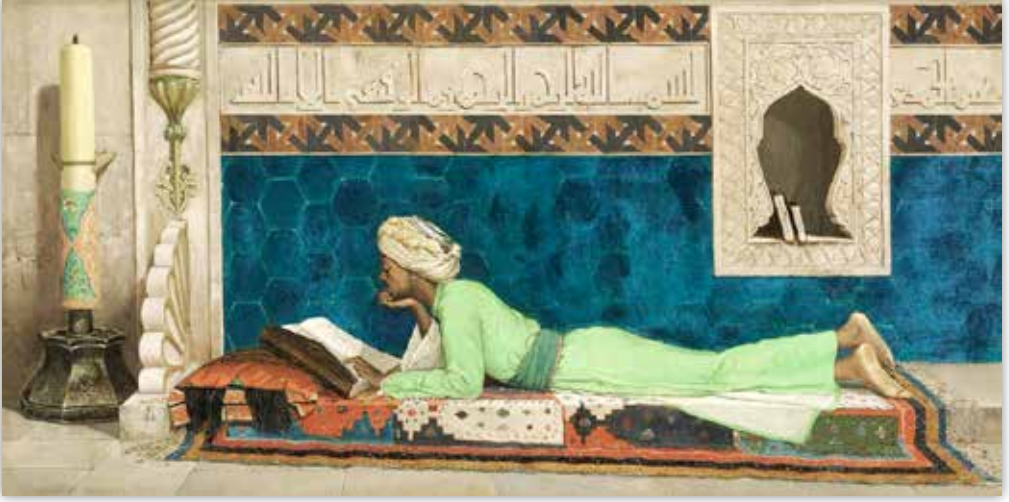
Şehzadeler Türbes'inde Derviş tablosu

Hamdi'nin dostu ve meslektaşı Salomon Reinach (1858-1932) birçok tablosu başyapıt olmasa da hükümetimiz tarafından satın alınmıştır, demiştir (Eldem 2018: 10). Fransız bürokratları da aynı yaklaşımla daha 1893'te Hamdi'nin tablolarından birini satın almaya karar verdiklerinde, belli ki bu onur verici davranışın Osmanlı topraklarında kazı yapanlara ve arkeologlara daha

olumlu davranılmasını sağlayacağı ummuşlardı (Eldem 2018: 12).

Ömrünü yurdumuzdan kaçırılan eserlere adanmış inşaat mühendisi Yaşar Yılmaz'ın yazdıkları ise Osman Hamdi'nin ihanetini iç yüzüyle gözler önüne sermektedir.

“Humann'ın Üçüncü Kazı Raporu (1883-1886)”ndan:

Okuyan Genç Emir tablosu

“Prusya ilgili bakanlığının hazırladığı kazı programına göre, üçüncü kazı dönemi, Berlin’deki Conze’nin yönlendirmesi altında, mühendis Humann’ın yöneticiliği ve mimar Bohn’un yardımcılığında devam edecekti. Nisan’da başlayan kazıda batı bayırındaki tiyatro bölgesi ortaya çıkıyordu. 123 esere ulaşıldı. 15 Mayıs’ta mimar Bohn’un arkadaşı Dr. Ernst Fabricius geldi. Bergama yazıtlarıyla ilgili çalışmak istiyordu. Yaz boyunca, Doğu Roma (Bizans) duvarında, pazaryerinde, tiyatronun orkestra düzlüğünde çalışıldı, eserler derlendi. 16 Kasım’da Dr. Fabricius, 5 Aralık’ta Conze Almanya’ya döndü. Elçilik kazı izninin bir kere daha uzatıldığı haberini verdi. Ayrıca Müdür Osman Hamdi Bey’in Bergama’yı ziyaret edeceği bildirildi. 3 Nisan’da Hamdi Bey, yöre görevlisi (Aydın bölgesi müze müdürü) Demostenes Baltazzi ile birlikte geldi. Hamdi Bey altı yıldır müze müdürüydü ama Bergama’ya ilk kez geliyordu. Humann’a göre, “Alçak gönüllü, sevgi dolu, kusursuz

bir dünya adamı olarak yabancı araştırmacılara yol gösterici ve geliştirici yönde yardımlarını sunmuştu. Özellikle bizim Bergama Kuruluşumuz (Pergamisches Unternehmen) kendisine sonsuz teşekkürlerini borç bilmektedir. Bu arada Hamdi Bey, bugüne kadar toparlanan yazıt ve mimari eserleri zaten bize bırakmıştı; kendine ayırdığı birkaç eseri Konstantinopolis’teki yeni düzenlenen okula götürmüştü. Zaten Berlin’de bulunan eserlerin devamı olan parçalar, imtiyaz anlaşması gereği, bize söz verilmişti. Ekselansları Türk Müzesi için ayrıca Pazar Yeri’nde bulunan Gigantların [Devlerin] Savaşı’nı canlandıran iki ayrı birbirleriyle ilgili dev kabartma parçalarını ve buna ilaveten tiyatrodan çıkan maske ve girlandlarla⁽⁶⁾ süslü arşitravı⁽⁷⁾ talep etmektey-

(6) **girland**: İki nokta arasına asılmış yaprak ve çiçeklerden oluşturulmuş bir çelenk biçiminde bezeme ögesi. Askı çelenk de denir (<https://sanatsozlugum.blogspot.com/2012/04/girland.html>).

(7) **arşitrav**: Antik mimarlıkta sütunların taşıdığı üst yapının en alt parçası. Kiriş görevi yapar (<https://sanatsozlugum.blogspot.com/2013/11/arsitrav.html>).

di. İlk üç parça paketlenip Diki-li'ye oradan da Konstantinopolis'e gemi ile gönderildi. Sonra-dan, Sultan'ın bu çok önemli parçaları Kraliyet Müzesine bırakmasına vesile olan Konsolos'a sonsuz teşekkürlerimizi sunarız ve bunların hepsi Hamdi Bey'in müsaadesiyle gerçekleşti. Bu yüce davranışa karşılık bir hediye niteliğinde iki adet eksiksiz sayılabilecek Bergama'da bulunmuş Ammon⁽⁸⁾ ve Hermafrodit⁽⁹⁾ heykelleri kendilerine hediye edilmiştir." (Yılmaz 2015)

"Humann, Osman Hamdi Bey'in tek sözüyle müzeleri dolduracak eserlere yol verebileceğini ya da bir sözüyle eserlerin götürülüşünü durdurabileceğini biliyordu. Hamdi, sadrazam oğluydu ve Sultan II. Abdülhamit'in atamasını doğrudan yaptığı bir kişiydi. Eski eserler konusunda tek yetkiliydi. Humann onunla ilişkisini hep sıcak tuttu. Yalısına sık sık ziyarette bulunuyordu. O kadar dostlardı ki, Humann, Hamdi Bey'in isteği üzerine, atölyesinde portresi için günlerce poz vermişti." (Yılmaz 2015)

"1869, 1874 Eski Eser Yasalarından sonra, kendisinin de içinde bulunduğu bir heyet tarafından hazırlanan 1884 Eski Eserler Yasası (Asar-ı Atika Nizamnamesi) eser çıkışını kesin yasaklamış-ken yasayı uygulamıyordu. Yağma devam ederken karşı çıkmı-

yordu. Priene⁽¹⁰⁾, Magnesia⁽¹¹⁾, Milet⁽¹²⁾ eserleri, Osman Hamdi Bey'in uygulamakla sorumlu olduğu yasaya karşın kendi döneminde götürülmüş, müze salonları doldurulmuştu. Sultana ya da meclise eserlerin götürülmesinin doğru olmadığı, yasal olmadığı konusunda çoğunlukla bir uyarıda bulunmamıştı. Bağdat vilayeti sınırları içinden eser taşıyan Fransızlara yardımcı oluyordu. Öyle ki, Fransızlar Osman Hamdi'nin bu iyilikleri karşısında teşekkür için Paris'te bir sergiye katılan tablosunu 4000 franga satın almış, ayrıca da kendisine fahri doktora vermişlerdi. Fransızlar Osman Hamdi Bey'in yalısında çay sohbetlerinin daimî konuklarıydı. Elbette ki, eşinin Fransız oluşu, kendisinin "Paris'teki Osmanlıların en Fransız'ı" olarak tanınarak eğitim görmesi, 1789 burjuva devriminden sonra Fransızlara romantik hayranlık, onlara biraz kutsanmış ayrıcalık sağlıyordu. Oysaki Amerikalılara güçlük çıkarıyordu. Boston'dan iki arkeolog Asos'tan (Behramkale) kazdıkları eserleri götürmek istiyor ama eserler sandıklanmış bir buçuk yıldır bekliyordu." (Yılmaz 2015)

"Osman Hamdi'yi ziyaret eden arkeologlar, doğulu bir yöneticiye davranışı kestiremediği için kızdırıp, küstürmüşlerdi. Onlar da Fransızların yöntemini

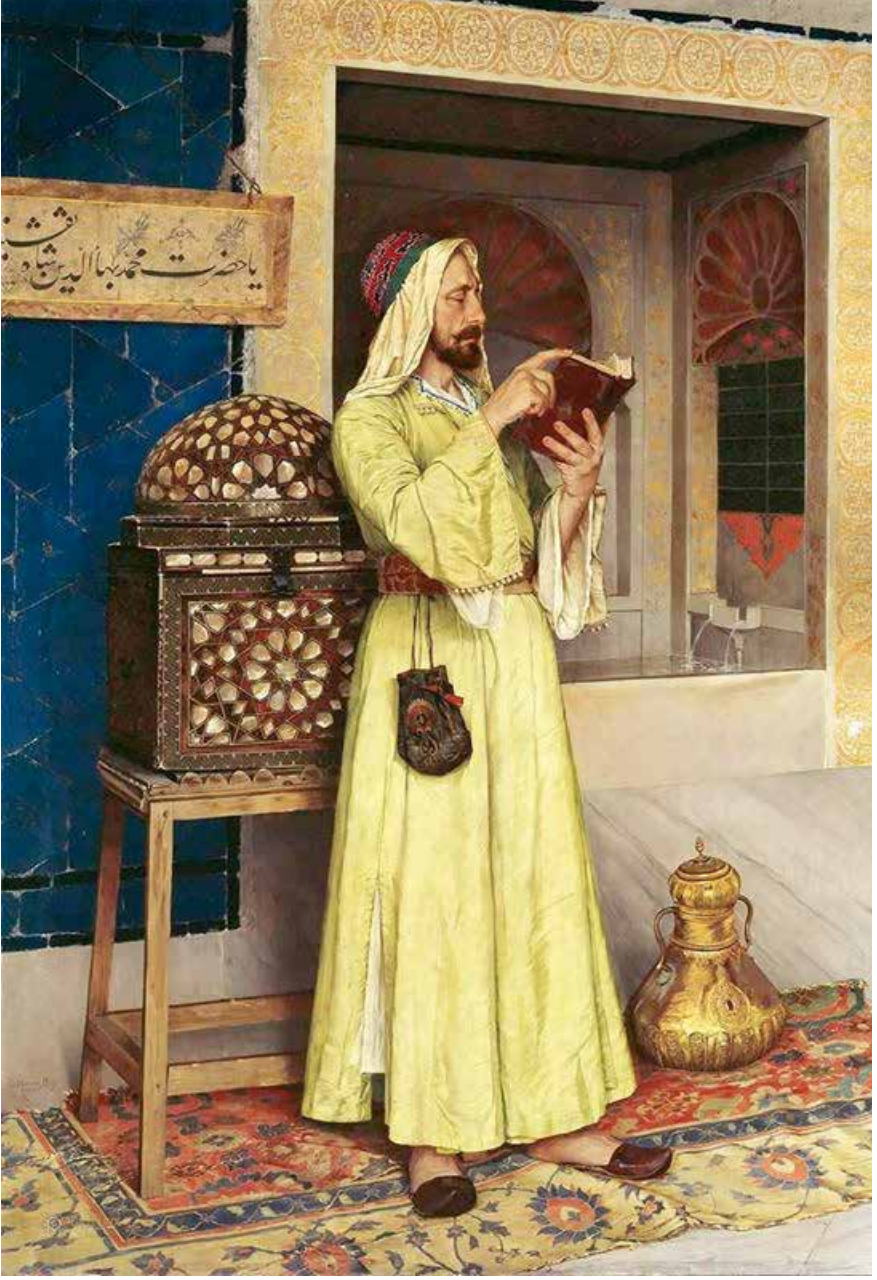
(8) **Ammon:** (Mitoloji) Kıbrıs kralı Kinyros'un oğlu (<https://www.dersimiz.com/terimler-sozlugu/ammon-nedir-ne-demek-43692>).

(9) **Hermafrodit:** Yunan mitolojisindeki Haberleşme Tanrısı Hermes ile Güzellik Tanrıçası olan Afrodit'in adlarından gelmektedir. Bu adlandırma aynı vücutta hem erkek hem dişi bireyin birleşmesiyle ilgili bir mite dayanır (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Hermafroditlik>).

(10) **Priene:** Aydın Söke'de Selçuk-Efes'e yaklaşık 100 km uzaklıkta kurulmuş bir İyon (Antik Yunan) şehri (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Priene#:~:text=Priene>).

(11) **Magnesia:** Aydın'ın Germencik ilçesinin Ortaklar bucağına bağlı Tekin köyü sınırları içinde, Ortaklar-Söke karayolu üzerindedir (<https://aydin.ktb.gov.tr/TR-64426/magnesia.html#:~:text=Magnesia>).

(12) **Milet:** Büyük Menderes Nehri'nin hemen ağzına yakın deniz kıyısında bir antik liman şehridir. Şimdi Aydın'ın Didim ilçesinde Balat köyü yakınındadır. Limanı Büyük Menderes tarafından doldurulduğu için yaklaşık 10 km denizden içeride bir mevkedir (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Milet#:~:text=Milet>).

Ab-ı Hayat Çeşmesi tablosu

örnek aldılar. Chicago sergisi için Amerika'ya gitmiş hazır "Cami Önünde" adlı tablosunu 6000 franga satın almakla kalmadılar, Pennsylvania Üniversitesinin fahri doktora kararını bildirdiler. Tablosunu çerçevesinden çıkartıp, rulo yapıp kaldırdılar. Ta ki, 100 yılı aşkın bir zaman sonra

"Osman Hamdi ve Amerikalılar" konulu sergi için tablo bulunup çerçevesine kadar depoda kaldı. Bir müddet sonra yalısındaki bir davetten ayrılmak üzere kendisiyle vedalaşan Amerikalıya Osman Bey "Şu sandıkları ne zaman alacaksınız?" demesi üzerine, "Majesteleri ne zaman emir

buyurursa” yanıtını alınca, “Verdim bile” diyerek Assos’taki eserlerimizin iznini verivermişti!” (Yılmaz 2015)

“Sorumlu olduğu dönemde Avusturyalılar 211 metre boyunca Trysa Anıt Gömütünün kabartmalarını ve üç eşsiz büyük lahdi taşırken sadece Demre’deki gümrük memuru diremişti. Avusturyalılar eserleri gemiyle götürürlerken eserleri yasa gereği korumakla yükümlü olan kendisi, üç lahitten birisini İstanbul’daki müzeye istemekle yetmişti. Onlar da seve seve getirip tek eseri bırakmışlardır. Eserlerin gidişi yasal değildi, 1884 Yasasını yürürlüğe koyan yasama kurumunun izni olmadan götürülürken sorumlu kişi karşı çıkmamış, yasayı uygulamamıştı. Hatta ofisine birkaç yüz metre uzaktaki Ayasofya’nın haziresinde bulunan II. Selim’in türbesinin çinisiyle, Piyale Paşa Cami’nin çinilerinin Fransızlar tarafından soyulmasından da haberi olmamıştı.”

“Humann, yasaya karşın pervasız davranışını sürdürüyor, 1888’de varlığından haberdar olduğu, Gazi Antep, İslâhiye yakınındaki Zincirli Hitit eserlerine yöneliyordu. Bu eserlerden haberdar edilen Osman Hamdi Bey, Nemrut’a meclis kararıyla giderken, eserleri görmüş ama eserlerin önemini farkında değildi. Dahası eserlerin Hitit eserleri olduğunu anlayamamıştı. Human yüzlerce kaya kabartmasını ana kayalardan 20 cm kalınlığında kestirerek, kağınlarla İskenderun Limanına oradan gemiyle Berlin’e taşıdı. Osman Hamdi Bey Beyrut’a giderken Humann’a telgraf çekerek İskenderun’da

Mihrap tablosu

görüştü ve İstanbul’a gidip dilekçe vermesini istedi. 26 eserlik bir izni sembolik almasına karşın, Zincirli’den yüzlerce Hitit eserini Berlin’e götürdü.” (Yılmaz 2015)

Osmanlı Arşivi’nde bulduğumuz 15 Şaban 1312/11 Şubat 1895 tarihli bir belge de Müze-i

Hümayun Müdürü Hamdi Bey'in usulsüz olarak Avrupa müzelerine gönderilen asar-ı atika haberleri üzerine görevinden istifa etmesi üzerinedir (BOA, A.}MKT. MHM. / 534-13). Bu belgeye göre Müze-i Hümayuna gelen eski eserlerin birer bahane ile Avrupa müzelerine gönderildiği ve bir buçuk sene önce bulunan bir gümüş testinin de bazı antika modelleriyle değiş tokuş yapıldığı sadrazamlıkça da duyulması üzerine mezkûr testi sadrazamlığa sunulmuştur. Bu duyular üzerine istifa eden Osman Hamdi Bey Maarif Nezaretince masum görüldüğünden istifasının kabul edilmemesi sadrazamlık makamına arz edilmiştir.

Sonuç

Devlet Arşivleri Başkanlığının Osmanlı Arşivi'nde "Konya'da Sent Aberkius mezarının kıymetli taşlarından bazısının Patrik Azaryan tarafından Papaya hediye olarak götürüleceği..." özülle dikkatimizi çeken belge vesilesiyle yazmaya başladığımız makalemizde konu, ister istemez, Osman Hamdi Bey'e de evrildi. Osman Hamdi Bey, günahıyla sevabıyla, tarihe mal olmuş bir şahsiyettir. Eski eserlerin korunması, müzecilik ve arkeoloji adına devletine yaptığı hizmetler ehlince malumdur. Ancak aktardığımız belgeler ve alıntılarımız iddialara göre vazifesi esnasında zaaf lar gösterdiği de anlaşılmaktadır. Biz bu makalemizde Osman Hamdi Bey'in hizmetlerinin yanı sıra zaaf larını da ortaya serip yargılamasını okurlarımızın vicdanına havale ettik.

KAYNAKÇA:

AKBULUT, Uğur (2015), "Tanzimat ve Meş-

- rutiyet Dönemlerinde Kahvehanelerden Kaynaklanan Sosyal Sorunlara Dair Bazı Tespitler", A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S 54, Erzurum.
- ATAR, Zafer-Asuman KARABULUT (2017), "Bergama'nın Arkeolojik Önemi ve Almanların Bu Sahadaki Arkeolojik Çalışmaları", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 16, S 1 (Mart), s. 123-150.
- BİLGİN, Ali Rıza (2016), "Y. YILMAZ, Anadolu'nun Gözyaşları: Yurtdışına Götürülmüş Tarihî Eserlerimiz", *LIBRI* (Kitap Tanıtımı, Eleştiri ve Çeviri Dergisi), Vol. 2, s. 413-416 (<http://www.libridergi.org/2016/029>).
- CEZAR, Mustafa (1987), *Müzeci-Ressam Osman Hamdi Bey*, İstanbul: Tekin Ofset.
- ELDEM, Edhem (2015), "Osman Hamdi Bey: Melek mi Şeytan mı?", *Kubbealtı Akademisi 21 Kasım 2015*, (Konferans), <http://www.youtube.com/watch?v=nUCFNJtO05s>; <https://www.youtube.com/watch?v=b8hCbObXcqY>; <http://www.youtube.com/watch?v=i0s9ftkDEXE>.
- _____ (2018), "Doğulu Bir Oryantalist Nasıl Olunur? Osman Hamdi Bey'in [1842-1910] Yaşamı ve Düşünce Yapısı", *Görünenin Ötesinde Osman Hamdi Bey* (Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi'nde 5 Haziran 2018'de açılan Görünenin Ötesinde Osman Hamdi Bey sergisi kapsamında hazırlanmıştır), İstanbul: Mas Matbaacılık, s. 10-57.
- _____ (2019), "Osman Hamdi Bey'in "Karanlık" Yılları (1871-1881)", *Millî Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, S 17, s. 53-75.
- GÜNDÜZ, Filiz (2007), "Osman Hamdi Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 33, s. 468-469.
- HÜRRİYET/GÖSTERİ Sanat Edebiyat Dergisi, Osman Hamdi Özel Sayısı, S 119 (Ekim 1990), 34 s.
- ÖNDER Mehmet (1990) "Anadolu'da Eski Eser Kaçakçılığı ve Kültür Soygunu", *Er-dem*, C 6, S 17, s. 481-494.
- YILDIZ, Sadullah (2015), "Osman Hamdi Bey: Melek mi Şeytan mı?", <https://www.dunyabizim.com/etkinlik/osman-hamdi-bey-melek-mi-seytan-mi-h22253.html>, 30.08.2020/09:55
- YILMAZ, Yaşar (2015), "Mösyö Humann'ın Bergama Raporları ve Osman Hamdi Bey", *Aktüel Arkeoloji*, S 47 (Eylül-Ekim). (<https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/tahribat/mosyo-humann>), 25.12.2020/16.20). <http://www.osmanhamdibey.gov.tr/TR-50945/biyografi.html> https://tr.wikipedia.org/wiki/Edhem_Eldem <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/roportajlar/anadolu-nun-gozyaslari>